देवश्रवा यामायनः। १-२ सरण्यूः, ३-६ पूषा, ७-९ सरस्वती, १०-१४ आपः, ११-१३ सोमो वा। त्रिष्टुप्, १३-१४ अनुष्टुप्, १३ पुरस्ताद्बृहती वा।

त्वष्टा दुहित्रे वहतुं कृणोतीतीदं विश्वं भुवनं समेति।
यमस्य माता पर्युह्यमाना महो जाया विवस्वतो ननाश॥ १०.०१७.०१

विष्णुर्व्यापनशीलः परमात्मा। श्रीस्तस्य स्वरूपशक्तिः। तस्यैवान्या औपाधिकशक्तिः प्रकृतिरदितिरिति श्रुतौ प्रसिद्धा। तस्या भूरित्यन्यन्नाम यस्या अयं व्यक्तलोकसमुद्भवः। सूर्य आत्मा परमात्मनोंऽशः। तस्य स्वरूपशक्तिर्भारूपिणी सुवर्चला सरणवती सरण्यूर्लक्ष्म्यंशभूता। तस्यैवान्या शक्तिरौपाधिकी प्रकृत्यंशभूता सरण्योश्छायेव दृश्यते। त्वष्टा- तनूकर्ता हिरण्यगर्भो महत्तत्त्वाधिदेवता। दुहित्रे- स्वपुत्र्यै सरण्यूनामिकायै। वहतुम्- सूर्येण विवाहम्। कृणोति- कारयति। इति। इदम्- एतत्। विश्वम्- सर्वम्। भुवनम्- जगत्। समेति- सङ्गच्छति। यमस्य- उपरमाधिदैवतस्य। माता- जननी। पर्युह्यमाना- ऊढा। महः- महात्मनः। विवस्वतः- सूर्यस्य। जाया- पत्नीत्वं गता। ननाश- मर्त्येभ्यो गूढा बभूव॥१॥

अपागूहन्नमृतां मर्त्येभ्यः कृत्वी सवर्णामददुर्विवस्वते।
उताश्विनावभरद्यत्तदासीदजहादु द्वा मिथुना सरण्यूः॥ १०.०१७.०२

अमृताम्- अमृतस्वरूपिणीं सरण्यूम्। मर्त्येभ्यः- प्राकृतेभ्यो मरणयुक्तेभ्यो मनुष्येभ्यः। अपागूहन्- अपगूहितवन्तः। विवस्वते- सूर्यायात्मने। सवर्णां- तच्छायामिव स्थितां तत्समानामन्याम्। कृत्वी- कृत्वा। अददुः- दत्तवन्तः। यत्- यदा। तत्- प्राकृतेभ्यः स्वगूहनम्। आसीत्- अभवत्। तदा। सरण्यूः- सरणशीला सूर्यशक्तिः। द्वा मिथुना- पापप्रचोदकबुद्धिपापोरमबुद्धिप्रतीकयमौ। अजहात्- विहाय अतीत्येति भावः। उत- अपि च उषसं ज्ञानोदयदेवतामुत्पाद्य। अश्विनौ- प्राणेशनशक्तिप्रतीकौ। अभरत्- जामातृत्वेनाहरदिति भावः॥२॥

पूषा त्वेतश्च्यावयतु प्र विद्वाननष्टपशुर्भुवनस्य गोपाः।

स त्वैतेभ्यः परि ददत्पितृभ्योऽग्निर्देवेभ्यः सुविदत्रियेभ्यः॥ १०.०१७.०३

विद्वान्- ज्ञानी। अनष्टपशुः- अनष्टदर्शनः। पश्यतीति पशुरिति यास्कः। भुवनस्य गोपाः- लोकपालकः। पूषा- पोषकः सूर्य आत्मा। त्वा- भवन्तं पुण्यादिकर्मोपाधियुक्तं वासनादियुक्तं जीवम्। इतः- अस्मात्स्थानात्। प्र च्यवयतु- प्रकर्षेणोत्तमं लोकं गमयतु। सः- असौ। त्वा- त्वाम्। एतेभ्यः पितृभ्यः- पूर्वपुरुषेभ्यः। परि ददत्- परिप्रयच्छतु। अग्निः- जातवेदाश्च। सुविदत्रियेभ्यः- विद्वद्भ्यः। देवेभ्यः प्रयच्छतु ॥३॥

आयुर्विश्वायुः परि पासति त्वा पूषा त्वा पातु प्रपथे पुरस्तात्।

यत्रासते सुकृतो यत्र ते ययुस्तत्र त्वा देवः सविता दधातु॥ १०.०१७.०४

विश्वायुः- सर्वेषामायुः। आयुः- प्राणभूतो वायुः। त्वा- त्वां जीवम्। परि पासति- परिरक्षतु। पा रक्षणे। पूषा- पोषकः सूर्यः। त्वा- त्वाम्। प्रपथे- प्रकर्षमार्गे। पुरस्तात्- मार्गप्रदर्शकः सन्निति भावः। पातु- रक्षतु। यत्र। सुकृतः- पुण्यकर्तारः। आसते- वसन्ति। यत्र। ते- अमी पुण्यकर्तारः। ययुः- अगच्छन्। तत्र। त्वा- त्वाम्। देवः सविता- द्योतनशीलः प्रेरक आत्मा। दधातु- धारयतु ॥४॥

पूषेमा आशा अनु वेद सर्वाः सो अस्माँ अभयतमेन नेषत्।

स्वस्तिदा आघृणिः सर्ववीरोऽप्रयुच्छन्पुर एतु प्रजानन्॥ १०.०१७.०५

पूषा- शुद्ध आत्मा सूर्यः पोषकः। सर्वाः। आशाः- दिशः सदिच्छा वा। अनु वेद- जानाति। सः। अस्मान्- नः। अभयतमेन- अतिशयधैर्येण। नेषत्- नयतु। स्वस्तिदाः- मङ्गळदः। आघृणिः- दीप्तिमान्। सर्ववीरः- सर्ववीर्यसंपन्नः। अप्रयुच्छन्- अप्रमाद्यन्। प्रजानन्। पुर एतु- मार्गदर्शकः सन् गच्छतु ॥५॥

प्रपथे पथामजनिष्ट पूषा प्रपथे दिवः प्रपथे पृथिव्याः।

उभे अभि प्रियतमे सधस्थे आ च परा च चरति प्रजानन्॥ १०.०१७.०६

पथाम्- मार्गाणां मध्ये। प्रपथे- प्रकर्षमार्गे। पूषा- पोषकः सूर्य आत्मा। अजनिष्ट- आविर्भूतः। दिवः पृथिव्याः प्रपथे- द्यावापृथिव्योर्मार्गे। अजनिष्ट। प्रियतमे- इष्टतमे। सधस्थे- सर्वेषां सहावस्थानभूते। उभे- द्यावापृथिव्यौ। अभि- अभिलक्ष्य। प्रजानन्। आ च- समन्ताच्च। परा च- दूरे च। चरति- पूषा स्वरश्मिभिः सञ्चरति ॥६॥

सरस्वतीं देवयन्तो हवन्ते सरस्वतीमध्वरे तायमाने।
सरस्वतीं सुकृतो अह्वयन्त सरस्वती दाशुषे वार्यं दात्॥ १०.०१७.०७

देवयन्तः- द्योतनकामा उपासकाः। सरस्वतीम्- सरणशीलां चोदयित्रीम्। हवन्ते- उपासते। अध्वरे- ध्वररहिते कर्मणि। तायमाने- विस्तीर्यमाणे। सरस्वती आगच्छतीति शेषः। सरस्वतीम्। सुकृतः- शोभनकर्मकर्तारः। अह्वयन्त- आह्वयन्ति। सरस्वती। दाशुषे- दात्रे। वार्यं- उत्तमम्। दात्- प्रयच्छतु ॥७॥

सरस्वति या सरथं ययाथ स्वधाभिर्देवि पितृभिर्मदन्ती।
आसद्यास्मिन्बर्हिषि मादयस्वानमीवा इष आ धेह्यस्मे॥ १०.०१७.०८

या। सरथम्- पितृभिः समाने रथे भवति सा। स्वधाभिः- स्वशक्तिभिः। पितृभिः- पूर्वपुरुषैः। मदन्ती- तुष्यन्ती सती। हे सरस्वति देवि। ययाथा- आगच्छसि। आसाद्य- आगत्य। अस्मिन्- एतस्मिन्। बर्हिषि- दर्भासने चित्तासने वा। मादयस्व- आनन्दय। अस्मे- अस्मभ्यम्। अनमीवाः- रोगरहिताः। इषः- सत्कामनाः। आ धेहि- आभर ॥८॥

सरस्वतीं यां पितरो हवन्ते दक्षिणा यज्ञमभिनक्षमाणाः।
सहस्रार्घमिळो अत्र भागं रायस्पोषं यजमानेषु धेहि॥ १०.०१७.०९

याम्। सरस्वतीम्। दक्षिणा- स्वसामर्थ्येन। यज्ञम्- देवपूजाम्। अभिनक्षमाणाः- व्याप्नुवन्तः। पितरः- पूर्वाचार्याः। हवन्ते- उपासते। सा सहस्रार्घं- प्रभूतपूज्यम्। इळो भागम्- हव्यभागम्। रायस्पोषम्- संपदः पोषणम्। अत्र- अस्मिन् यज्ञसदने। यजमानेषु। धेहि- धारय ॥९॥

आपो अस्मान्मातरः शुन्धयन्तु घृतेन नो घृतप्वः पुनन्तु।

विश्वं हि रिप्रं प्रवहन्ति देवीरुदिदाभ्यः शुचिरा पूत एमि॥ १०.०१७.१०

आपः- मूलशक्तिधाराः। मातरः- जनन्यः। अस्मान्- नः। शुन्धयन्तु- पुनन्तु। घृतेन- दीप्त्या। नः- अस्मान्। घृतप्वः- दीप्त्या पुनन्त्यः। पुनन्तु। देवीः- देव्यः। विश्वं रिप्रम्- सर्वं दोषम्। प्रवहन्ति- अपगमयन्ति। शुचिः- शुद्धः। पूतः- ताभिः पवित्रितः सन्। आभ्यः- अपां सकाशम्। एमि- गच्छामि ॥१० ॥

द्रप्सश्चस्कन्द प्रथमाँ अनु द्यूनिमं च योनिमनु यश्च पूर्वः।

समानं योनिमनु संचरन्तं द्रप्सं जुहोम्यनु सप्त होत्राः॥ १०.०१७.११

प्रथमान्- मुख्यान्। द्यूननु- द्युलोकाननु। इमं च- एतं च। योनिमनु- पार्थिवं लोकमनु। यश्च पूर्वः- पूर्वसृष्टलोकमनु च। द्रप्सः- रसः। चस्कन्द- स्कन्नवान्। सप्त होत्राः- सप्त भूर्भुवःसुवरादिभूमिकासंबन्धिवाचः। होत्राशब्दो वाङ्नामसु पठितः। समानं योनिम्- स्वसमानसदनम्। अनु सञ्चरन्तम्। द्रप्सम्- रसम्। अनु। जुहोमि ॥११ ॥

यस्ते द्रप्सः स्कन्दति यस्ते अंशुर्बाहुच्युतो धिषणाया उपस्थात्।

अध्वर्योर्वा परि वा यः पवित्रात्तं ते जुहोमि मनसा वषट्कृतम्॥ १०.०१७.१२

ते- सोमस्य तव। यः। अंशुः द्रप्सः- रसः। स्कन्दति- स्रवति। धिषणाया उपस्थात्- अधिषवणफलकतः। अधिषवणफलकोपलक्षितस्थैर्यतो जडतो वा। बाहुच्युतः- हस्तच्युतः। हस्तोपलक्षितशोभनकर्मच्युतः। अध्वर्योः- ध्वररहितोपासकस्य। पवित्रात्- शोधकभाजनतः। भाजनोपलक्षितप्रतीकाद्रसोपलब्धिस्थानात्। यः। स्कन्दति। तम्। ते- तव रसम्। मनसा- ध्यानभावनाभिः। वषट्कृतम्- वषडुपलक्षितहव्यसमर्प्यम्। जुहोमि- आह्वयामि ॥१२ ॥

यस्ते द्रप्सः स्कन्नो यस्ते अंशुरवश्च यः परः स्रुचा।

अयं देवो बृहस्पतिः सं तं सिञ्चतु राधसे॥ १०.०१७.१३

हे सोम। यः। ते- तव। अंशुः द्रप्सः- रसः। स्कन्नः- स्कन्दति। स्रुचा- पात्रेण। अवश्च परः- अधश्चोर्ध्वञ्च। यः स्कन्दते। प्रतीकमतिक्रम्य यः स्रवत इत्याध्यात्मिके। अयम्- स एषः। देवः। बृहस्पतिः- मेधापतिर्मन्त्रपतिर्वा। तम्। राधसे- समृद्धयै। सम्- सम्यक्। सिञ्चतु॥१३॥

पयस्वतीरोषधयः पयस्वन्मामकं वचः।

अपां पयस्वदित्पयस्तेन मा सह शुन्धत॥ १०.०१७.१४

ओषधयः। पयस्वतीः- सारवत्यः। मामकं वचः- मदीया वाक्। पयस्वत्- सारवती। अपां पयः- उदकस्योर्मिः। पयस्वत्- सारवती। तेन- तया। सह। मा- माम्। शुन्धत- शोधयत॥१४॥